

Jens-Jørgen Jensen

DEN KOMMUNISTISKE OPFATTELSE AF DEN TEKNISK-VIDENSKABELIGE
REVOLUTION

Jens-Jørgen Jense, der er forskningsmedarbejder ved Sydjysk Universitetscenter i Esbjerg (Øst-Vest-projektet), redegør i den følgende artikel for nogle typiske forestillinger om fremtidens østeuropæiske samfund med hovedvægten på DDR; herunder behandles især videnskabens rolle i samfundsudviklingen. Artiklen er et bidrag til et seminar om konvergensteori, som Sydjysk Universitetscenter afholdt i efteråret 1972. Alle indlæggene på dette seminar er netop udkommet i bogform: "Østeuropas fremtid" (Sydjysk Universitetsforlag, 127 sider, pris 24 kr.). Ud over Jens-Jørgen Jensens bidrag indeholder bogen følgende bidrag: Andreas Jørgensen: Konvergensteoriene og deres baggrund. Ib Nielsen: Den fremherskende opfattelse af konvergensteoriene i Sovjetunionen og Østeuropa. Jørgen Lindgaard Pedersen: Charles Bettelheims bidrag til teorien om overgangssamfundene. Ulf Christiansen: Fremtidsforskning i Østeuropa. Jens Qvortrup: Rationalitet og bureaukrati. Johs. Witt-Hansen: Dialektik hos Marx.

I både den kapitalistiske og socialistiske verden spiller den økonomiske kappestrid mellem to blokke en central rolle i den politiske bevisthed; i begge systemer foregår denne konkurrence under en intens indsats af videnskab og teknik, der betragtes som afgørende for udfaldet. Den moderne teknologi har endvidere stor betydning for de to systemers bedømmelse af den almindelige samfundsudvikling hos hinanden og hos dem selv. Konvergensteorien er et eksempel på en vestlig fortolkning i det lys. I det følgende skal den kommunistiske opfattelse af udviklingsforløbet diskuteres.¹⁾

Hovedvægten vil blive lagt på de socialistiske landes selvbeskrivelse. Endvidere vil fremstillingen af praktiske grunde i det væsentlige indskrænke sig til DDR. Det østtyske eksempel er dog særdeles relevant i vores sammenhæng, dels da lan-

1) En udførlig skildring af Øst-Vest konfliktens økonomiske og politiske aspekter findes hos Arnold Buchholz: "Wissenschaftlich-technische Revolution und Wettbewerb der Systeme", Osteuropa, 1972, ss. 329-90.

Jens-Jørgen Jensen

DEN KOMMUNISTISKE OPFATTELSE AF DEN TEKNISK-VIDENSKABELIGE
REVOLUTION

Jens-Jørgen Jense, der er forskningsmedarbejder ved Sydjysk Universitetscenter i Esbjerg (Øst-Vest-projektet), redegør i den følgende artikel for nogle typiske forestillinger om fremtidens østeuropæiske samfund med hovedvægten på DDR; herunder behandles især videnskabens rolle i samfundsudviklingen. Artiklen er et bidrag til et seminar om konvergensteori, som Sydjysk Universitetscenter afholdt i efteråret 1972. Alle indlæggene på dette seminar er netop udkommet i bogform: "Østeuropas fremtid" (Sydjysk Universitetsforlag, 127 sider, pris 24 kr.). Ud over Jens-Jørgen Jensens bidrag indeholder bogen følgende bidrag: Andreas Jørgensen: Konvergensteoriene og deres baggrund. Ib Nielsen: Den fremherskende opfattelse af konvergensteoriene i Sovjetunionen og Østeuropa. Jørgen Lindgaard Pedersen: Charles Bettelheims bidrag til teorien om overgangssamfundene. Ulf Christiansen: Fremtidsforskning i Østeuropa. Jens Qvortrup: Rationalitet og bureaukrati. Johs. Witt-Hansen: Dialektik hos Marx.

I både den kapitalistiske og socialistiske verden spiller den økonomiske kappestrid mellem to blokke en central rolle i den politiske bevisthed; i begge systemer foregår denne konkurrence under en intens indsats af videnskab og teknik, der betragtes som afgørende for udfaldet. Den moderne teknologi har endvidere stor betydning for de to systemers bedømmelse af den almindelige samfundsudvikling hos hinanden og hos dem selv. Konvergensteorien er et eksempel på en vestlig fortolkning i det lys. I det følgende skal den kommunistiske opfattelse af udviklingsforløbet diskuteres.¹⁾

Hovedvægten vil blive lagt på de socialistiske landes selvbeskrivelse. Endvidere vil fremstillingen af praktiske grunde i det væsentlige indskrænke sig til DDR. Det østtyske eksempel er dog særdeles relevant i vores sammenhæng, dels da lan-

1) En udførlig skildring af Øst-Vest konfliktens økonomiske og politiske aspekter findes hos Arnold Buchholz: "Wissenschaftlich-technische Revolution und Wettbewerb der Systeme", Osteuropa, 1972, ss. 329-90.

det er det teknisk-økonomisk mest avancerede af de socialistiske lande, dels fordi det har en særlig udsat funktion som "udstillingsvindue" mod vest.

Først skal den kommunistiske opfattelse af den teknisk-videnskabelige revolution gennemgås i mere brede træk. Dernæst vil et centralt tema, videnskabens rolle, blive taget op. Endelig diskuteres nogle hermed sammenhængende spørgsmål, øst-tysk forskningspolitik og økonomisk ledelse.

Det moderne industrisamfund", konvergensteorien og den "teknisk-videnskabelige revolution"

Fra kommunistisk side er den vestlige konvergensteori - og de bagvedliggende forestillinger om "industrisamfundets" karakter - jo på det kraftigste blevet imødegået. Efter de kommunistiske kritikeres mening er konvergensteoretikernes ensidige, idet de fejlagtigt har tillagt enkelte faktorer en alt-afgørende betydning. Af hensyn til det følgende skal denne diskussion kort skitseres.

Gennem 1960'erne har forestillingerne om det "moderne industrisamfund" haft en fremtrædende plads i vestlig samfundsvidenskab. Begrebsdannelsen har været et forsøg på at sammenfatte en række fænomener, der hænger sammen med automationens gennembrud, ofte betegnet som den "anden industrielle revolution": storvirksomhederne, det manuelle arbejdes aftagende betydning, storbytilværelsen, de tekniske og økonomiske specialisters øgede indflydelse i forhold til de gamle, økonomiske og politiske magthavere etc.

Det karakteristiske for industrisamfunds-teoretikerne er, at den teknologiske udvikling betragtes som bestemmende for forløbet på de sociale og politiske områder. Det er endvidere netop denne "teknologiske determinisme", som fører fra "industrisamfunds"-forestillingerne til konvergensteorien: både de udviklede vestlige og kommunistiske systemer er jo "industrisamfund"; de institutionelle og ideologiske forskelle vil på

grund af det teknologiske imperativ efterhånden udjævnes".²⁾

Disse vestlige opfattelser er altså blevet skarpt kritiseret af forfattere i de socialistiske lande.³⁾ Man har ikke mindst vendt sig mod den "teknologiske determinisme". Konvergensteorien har efter de kommunistiske kritikeres mening lagt for stor vægt på det fælles teknologiske grundlag i de udviklede lande i Øst og Vest og ignoreret en række fundamentale institutionelle faktorer, hvor der er afgørende forskelle mellem de to systemtyper.

I marxistisk terminologi udtrykkes denne indvending på den måde, at konvergensteoretikerne ensidigt har beskæftiget sig med betydningen af produktivkræfternes udvikling (teknologiens og arbejdskraftens niveau, på bekostning af produktionsforholdene (klasse- og ejendomsrelationer). Produktivkræfter og produktionsforhold er nemlig lige vigtige - og vekselvirkende - bestanddele af et samfunds produktionsmåde. Mens der mellem de kapitalistiske og kommunistiske lande findes ligheder i produktivkræfternes niveau, er produktionsforholdene fundamentalt forskellige.

Så vidt diskussionen omkring konvergensteorien. Den kommunistiske kritik er imidlertid ikke udtryk for, at man ikke har lagt vægt på at analysere netop de fænomener, som de vestlige teorier har taget deres udgangspunkt i. Tværtimod tillægges den moderne teknologiske udvikling helt afgørende samfundsmæssige konsekvenser. Automationen og hermed forbundne problemstillinger spiller under samlebetegnelsen den "teknisk-videnskabelige revolution" en meget fremtrædende rolle i det sidste ti-års samfundsvidenskabelige og politiske diskussioner i de socialistiske lande.

2) En idehistorisk analyse af industrisamfundsforestillingen findes hos Daniell Bell: "Post Industrial Society: The Development of a Concept", Survey 1971, ss. 102-68. Fremtrædende konvergensteoretikere er James Burnham, W.W. Rostow og J. K. Galbraith.

3) Om den kommunistiske kritik af konvergensteorien, se iøvrigt Herbert Meissner: Konvergenztheorie und Realität, Berlin 1969. Og Ib Nielsen: Kapitalisme/Socialisme - nærmer de sig hinanden, København 1969.

Således var den senere så kendte tjekkiske rapport fra 1966, "Civilisationen ved skillevejen" resultatet af en tværfaglig "futuurologisk" forskergruppe, der var blevet ned-sat et par år før med det formål at analysere konsekvenserne af den teknisk-videnskabelige revolution.

I DDR var den teknisk-videnskabelige revolution det gennemgående tema på det kommunistiske partis afgørende kongres i 1963, og i årene siden da har der været en række videnskabelige kongresser og seminarer om emnet.⁴⁾

Disse diskussioner om den "teknisk videnskabelige revolution" kan altså betragtes som et kommunistisk sidestykke til de vestlige overvejelser over det "moderne industrisamfund" og systemernes konvergens. Det er de samme karakteristiske fænomener i det højtudviklede samfund (automationen, videnskabens stigende betydning, de stadigt mere komplicerede styrings- og organisationsproblemer), som man har for øje både i de vestlige og østlige debatter. Men analysemåden og konklusionerne i de socialistiske lande adskiller sig fundamentalt fra dem i vesten.

I overensstemmelse med deres kritik af de vestlige konvergensteorier fremhæver de kommunistiske forfattere nødvendigheden af at inddrage både produktivkræfterne og produktionsforholdene i analysen af den teknisk-videnskabelige revolutions betydning i Øst og Vest.

I de højtudviklede kapitalistiske lande har den teknisk-videnskabelige revolution også holdt sit indtog; men her er situationen efter kommunistisk opfattelse præget af uløselige modsætninger mellem produktivkræfternes udvikling og de bestående kapitalistiske produktionsforhold. Den grundlæggende mod-

4) Konklusionsafsnittene i "Civilisationen ved skillevejen" er medtaget i Reform-okkupation, Stockholm 1968. Parti-programmet er gengivet i Einheit, 1963, nr. 1. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 1965, gengiver i et særnummer indlæg fra en konference om den teknisk-videnskabelige revolution. Referater af konferencer om specielt videnskab og forskningspolitik findes i samme tidsskrift, 1963 (ss. 882-88 og ss. 1415-17) og i Wirtschaftswissenschaft, 1969, ss. 1051-55.

sætning består mellem den stadig stærkere samfundsmæssige karakter af produktionen og den private ejendomsret. Det stigende og mere åbenlyse behov for en bevidst og samlet styring af samfundsudviklingen vil ikke kunne indfris inden for et klasse-samfunds rammer, og den teknisk-videnskabelige revolution vil derfor skærpe kapitalismens indre spændinger og vanskeligheder.

Nogle synlige udtryk herfor vil efter de kommunistiske forfatteres mening være: teknologisk begrundet arbejdsløshed; en uhensigtsmæssig og utilstrækkelig udnyttelse af videnskabens resultater (bl.a. på grund af patentsystemet); en vældig vækst i det statslige bureaukrati, nødvendiggjort af den kapitalistiske produktionsproces, men samtidig stadig mere tyngende og uden evne til en dybtgående løsning; stigende fremmedgørelse hos den enkelte, som nu opfordres til selvstændighed og "kreativitet", men fortsat hindres i reel medbestemmelse.

I de socialistiske lande er produktionsforholdene i fundamental overensstemmelse med den samfundsmæssige karakter, som produktionen har fået med den teknisk-videnskabelige revolution. Her - hævdes det - vil der ikke opstå arbejdsløshed og foregå massefremstilling af tåbelige varer, men ske en bevidst og styret indsats i frembringelsen af produkter med høj brugsværdi; i stedet for øgede konflikter mellem de sociale grupper vil efterhånden modsætningen mellem håndens og åndens arbejdere og mellem by og land forsvinde; og videnskaben vil udfolde sig i helhedens interesse og i et miljø med de bedst mulige arbejdsbetingelser.⁵⁾

Først under socialismen vil den dybtgående ændring i produktivkræfterne, som den teknisk-videnskabelige revolution indebærer, altså slå virkeligt igennem. For de kommunistiske for-

5) Kurt Zieschung: "Zu den Entwicklungstendenzen der kapitalistischen Grundwidersprüche unter den Bedingungen der wissenschaftlich-technischen Revolution", Wirtschaftswissenschaft, 1969, ss. 871-82. Eller Politische Ökonomie des Sozialismus und ihre Anwendung in der DDR, Berlin 1971, ss. 41-48 og 286-327. Endvidere Kurt Tessmann: "Die wissenschaftlich-technische Revolution und das System des Sozialismus", DZfPh, 1967, ss. 291-309.

fattere er den teknisk-videnskabelige revolution således nært forbunden med overgangen til socialismen. Den teknologiske udvikling vil på engang uddybe indre konflikter i de kapitalistiske samfund og definitivt vise dets utilstrækkelighed og danne de nødvendige forudsætninger for socialismens realisering. (Og dette sidste sigter ikke alene på de kapitalistiske lande, men også på det kinesiske eksperiment, hvor socialismen søges realiseret under "eine bauerliche-ländliche Lebensweise").¹

Diskussionerne i de socialistiske lande adskiller sig fra de vestlige ved at afvise enhver teknologisk determinisme og pege på institutionelle faktorer (produktionsforholdenes) betydning.

Men de vide formuleringer, der især er meget abstrakte i omtalen af de socialistiske lande, lader imidlertid vigtige spørgsmål stå ubesvarede: Hvordan skal forholdet mellem produktivkræfter og produktionsforhold i de socialistiske lande nærmere karakteriseres? Foreligger der allerede i dag så udviklede produktionsforhold, at indsatsen primært kan lægges på den videre udnyttelse af produktivkræfterne? Eller er visse ændringer i de institutionelle rammer nødvendige for at også socialismen skal betyde en både menneskelig og effektiv udnyttelse af den teknisk-videnskabelige revolution? Og endelig: hvordan kommer overgangen til kommunismen, det endelige klasseløse samfund ind i denne sammenhæng?

Videnskaben som umiddelbar produktivkraft

Et centralt punkt i de socialistiske landes diskussion om den teknisk-videnskabelige revolution er videnskabens nye afgørende rolle. Problemet formuleres på den måde, at videnskaben er blevet en umiddelbar produktivkraft. Udtrykket optræder på det sovjetiske kommunistpartis kongres i 1961, og det er et gennemgående tema på det østtyske partis, Sozialistische Einheitspartie (SED), vigtige 6. kongres i 1963.

6) Tessmann, s. 301.

I deres forklaring af denne opfattelse anlægger de østtyske videnskabsteoretikere en historisk betragtning og opererer med en udvikling i tre faser. I det før-industrielle samfund var både produktivkræfter, produktionsforhold og videnskaben selv for uudviklede til at videnskaben kunne spille nogen væsentlig rolle for teknologien. Teknisk udvikling skete "spontant" i form af opdagelser gjort af de arbejdende i forbindelse med selve produktionsprocessen. Med den industrielle revolution bliver videnskaben et hjælpemiddel for produktionen, idet tekniske fremskridt i stigende grad bliver en følge af systematisk videnskabelig indsats.

I den tredje fase, den teknisk-videnskabelige revolution, bliver videnskaben imidlertid til en umiddelbar produktivkraft, forstået på den måde, at videnskab og produktion tættere integreres: produktivitetens fremskridt forudsætter videnskabeligt arbejde, samtidig med at videnskaben selv "industrialiseres", knyttes tæt til produktionens behov; ligeledes tendere det tidligere skarpe skel mellem håndens og åndens arbejdere med automationen i stigende omfang inddrages i tilrettelæggelsen af og tilsynet med produktionen og dermed i anvendelsen af videnskabelig tænkemåde.⁷⁾

I diskussionerne er det naturligvis først og fremmest naturvidenskaberne, man har haft for øje, men også visse samfundsvidenskaber som økonomien og organisationsteorien benævnes som umiddelbare produktivkræfter - en enkelt partifilosof mener endda, at også marxismen-leninismen er en produktivkraft.

Disse overvejelser om videnskaben som produktivkraft har åbenbare lighedstræk med vestlige drøftelser af videnskabens rolle i det moderne industrisamfund. Begge steder har man hæftet sig ved videnskabelige resultatets vækst, videnskabets betydning for den økonomiske udvikling, det voksende ressourcebrug på forskningsområdet etc.

7) Hans Klotz/Klaus Rum: "Über die Produktivkraft Wissenschaft", Einheit, 1963, ss. 25-31 og 40-490. Se også Vitali Stoljanow: "Die Entwicklung der Wissenschaft zur unmittelbaren Produktivkraft", DZfPh, 1969, ss. 827-37.

Men diskussionen i de socialistiske lande har dog et særligt kendetegn, nemlig den stærke understregning af den samfundsmæssige karakter af produktivkraften videnskab. Jo nærmere videnskaben med den historiske udvikling er blevet knyttet til produktionen, i jo højere grad bliver efter den kommunistiske opfattelse en bevidst og samlet planlægning af videnskaben nødvendig for at dennes muligheder kan udnyttes fuldt ud.

Som illustration af denne tankegang skal nævnes den rolle, kybernetikken som samfundsvidenskab tiltænkes. Akcepten af kybernetikken er af nyere dato i de socialistiske lande, så sent som i 1955 blev den fordømt som en "imperialistisk pseudovidenskab", der er dømt til at forsvinde endda før imperialismen selv.⁸⁾ Den officielle kurs skiftede imidlertid, mest markant med den 22. partikongres i 1961 (altså sammenfaldende med introduktionen af "videnskaben som umiddelbar produktivkraft"). Siden da har kybernetikken spillet en betydelig rolle i østeuropæiske diskussioner. Den betragtes i dag som en "produktivkraft erster Ordnung" og kybernetisk tankegang optræder nu inden for områder som økonomisk ledelse, arbejdssociologi og pædagogik, især i forbindelse med automationsproblemer.

Den ledende østtyske kybernetik filosof Georg Klaus opfatter kybernetikken som en generel teori om "dynamiske selvregulerende systemer", de være sig biologiske eller sociale. Han karakteriserer den særlige kybernetiske synsmåde ved at bestemme den i forhold til den klassiske årsag/virknings-tænkning. Mens enheden mellem nødvendighed og tilfældighed "kunstigt" undertrykkes af den klassiske fysik, bliver det samfundsmæssige (og biologiske) område stadig mere indlysende, "dass die Dialektik von Individuum und System hier ein beherrschender Faktor ist, und die Herrschaft der linearen Kausalketten durch Rückkopplung im Regelsystemen ersetzt wird".

Ved læsning af Klaus er det ikke klart, om han opfatter kybernetikken som en "teori" (forstået som en egentlig empirisk

8) Citeret efter Willy Wyniger: Demokratie und Plan in der DDR, Köln 1971, s. 60.

teori) eller alene som en anskuelsesmåde, et analytisk redskab. Men i hvert fald udmønter han disse meget abstrakte tankegange i nogle mere konkrete overvejelser over kybernetikkens anvendelighed i samfundsmæssig sammenhæng, om dens brugbarhed inden for ledelses- og organisationsvidenskaben.

Klaus fremhæver, at kybernetikken i sine anvendelsesmuligheder ikke er systemneutral. Han vender sig mod de vestlige konvergensteoretikere, som har fortolket kybernetikkens fremmarch i både Vest og Øst som et af flere tegn på et stedfunden "manager" revolution i begge systemer. Kybernetikken er iflg. Klaus ikke en filosofi for teknokrater i alle lande - dens rolle i samfundet kan kun forstås ud fra en forståelse af den sociale sammenhæng, den fungerer i.

I de kapitalistiske lande vil kybernetikken kun have en begrænset anvendelighed som organisationsvidenskab, idet klasse modsætningerne vil stille sig i vejen for en styring af de sociale processer. F.eks. vil styringsbestræbelser inden for en storvirksomhed - der er bestemt af profitmaksimering - kunne medføre "tilbagekoblinger" som i deres natur er antagonistiske i forhold til de centrale målsætninger (Klaus tænker på arbejds konflikter).

Derimod mener Klaus, at den kybernetiske betragtningsmådes dialektik mellem systemdirektiver og delsystemernes relative autonomi i det fundamentale er en analogi til de socialistiske landes ledelsesprincip, den demokratiske centralisme, som - i sin udviklede form - er enheden mellem "centralledelse" og "socialistisk demokrati". I det socialistiske samfund, hvor klasse modsætningerne er ophævede, kan kybernetiske betragtninger få virkelig betydning. Klaus analyserer selv plansystemet og menneskets rolle i den automatiserede produktion ud fra kybernetiske kategorier. (For ikke at forenkle Klaus' ræsonnementer skal det dog også nævnes, at han ikke betragter kybernetikkens anvendelighed i de socialistiske samfund for at være problemfri. Han peger således på personkulten og den tidligere "planlægning til sidste skrue" som eksempler på socialistisk styring, hvor noget fra en kybernetisk synsvinkel så fundamen-

talt som tilbagekoblingen blev delvis ignoreret).⁹⁾

Videnskabens udvikling til en umiddelbar produktivkraft har altså forskellige virkninger i den kapitalistiske og den socialistiske verden. I de kapitalistiske lande vil den moderne videnskab ikke kunne udnyttes fuldt ud, fordi privatejendom og klasse modsætninger hindrer den nødvendige planlægning, den videnskabelige-tekniske udvikling vil tværtimod skærpe systemets indre modsigelser. I de socialistiske lande derimod, mener de østtyske forfattere, vil den "fuldstændige og uhindrede" virkeliggørelse af videnskabens potentielle kunne ske - videnskaben vil alene afstedkomme ikke-antagonistiske modsætninger.

For en umiddelbar betragtning må den østeuropæiske opfattelse af videnskaben skabe visse integrationsproblemer i forhold til den officielle samfundsfilosofi, den historiske materialisme, fordi videnskab her almindeligvis betragtes som en del af samfundets ideologiske overbygning (jvf. det gængse indhold af begreber som "borgerlig videnskab" og "socialistisk videnskab"). Den indgående diskussion i bl.a. DDR om den historiske materialismes syn på videnskaben og dens rolle i produktionen peger også i retning af, at der foreligger et problem for den officielle ideologi.

Denne debat er iøvrigt ikke enestående for 1960'ernes Østeuropa. Tanken om videnskaben som umiddelbar produktivkraft blev således fremført allerede i Stalintiden og da afvist med, at videnskaben var et bevidsthedsfænomen.

Blandt nogle vestlige marxister er opfattelsen også blevet kritiseret. Det er ikke meningen at gå ind i denne diskussion af "hvad Marx i virkeligheden mente", men kun at analysere de østtyske argumentationer og disses mulige implikationer.

9) Se Georg Klaus: Kybernetik und Gesellschaft, Berlin 1972, især ss. 7-21 og 209-19. Om kybernetikdebatten i DDR (specielt Klaus), se Wyniger, ss. 59-70 og Peter Christian Ludz: Parteielite im Wandel, Köln und Opladen 1970, ss. 312-23.

For det første fremfører man en aspektbetragtning, videnskaben har en "dobbeltkarakter". Dels indgår videnskaben i samfundets overbygning, idet den så anskues som et led i det pågældende samfunds virkelighedsopfattelse. Dels kan videnskaben altså ses som en produktivkraft, og man hæfter sig så ved dens betydning i produktionsprocessen.¹¹⁾

For det andet søger man begrundelse i en bestemmelse af selve produktivkraftbegrebet. Hvordan denne anden forklaring af konsistensen med en historiske materialisme forholder sig til ræsonnementet ovenfor er ikke ganske klart, men den sidste argumentation forekommer i hvert fald mere slagkraftig.

Den definition af produktivkraft, som opstilles, er formuleret i eksplicit opposition til Stalins, der betegnes som "ahistorisk" og "udialektisk".

Det fejlagtige i Stalins definition bestod efter kritikernes mening i, at han alene foretog en optælling af de faktorer, der generelt måtte betragtes som produktivkræfter (og i denne opregning indgik videnskaben altså ikke).

En sådan fremgangsmåde er efter de moderne kritikeres mening ahistorisk, fordi den påstår, at de samme faktorer er produktivkræfter på alle produktionens udviklingstrin. Og den er udialektisk, idet den ikke har øje for, at produktivkræfterne indgår i et samspil med hinanden (en samvirken, der iøvrigt også ændrer karakter med den historiske udvikling). I stedet, mener man, bør produktivkraftbegrebet væsensbestemmes; i så fald vil begrebet kunne anvendes til prognostiske formål. En ofte citeret artikel i det østtyske kommunistpartis teoretiske tidsskrift opstiller følgende definition, som postulerer en generel gyldighed: "Die materiellen Produktivkräfte der Gesellschaft sind die spezifische Gesamtheit der subjektiven und gegenständlichen Faktoren, die durch ihr effektives Zusammen-

11) Ekkard Lassow: "Probleme der Produktivkrafttheorie in der Periode des umfassenden Aufbaus des Sozialismus und der technisch-wissenschaftlichen Revolution", DZfPh 1967, ss. 373-98, her s. 393 ff.

wirken im Produktionsprozess eine konkret-historische Form der Produktion materieller Güter realisieren und den Produktivitätsgrad der Arbeit bestimmen". Konklusionen på de mange ræsonnementer bliver altså, at det konstituerende for en produktivkraft simpelthen er, at den pågældende faktor deltager i produktionen og har betydning for arbejdets produktivitet.

Denne diskussion kan med sine mange spidsfindige og ugenomsigtige Marx-fortolkninger synes alene at have teoretisk interesse. Argumentationerne er medtaget for at vise den energi, som anvendes på problemet, en iver, som givetvis er motiveret af andet end ren akademisk begrebsopklaring.

Den bagvedliggende problematik kan måske belyses ved at gå tilbage til Stalintidens definition og en debat i Sovjetunionen i 20'erne, hvor man også diskuterede, hvorvidt videnskaben var en produktivkraft. Under disse meningsudvekslinger kom de forskellige synspunkters implikationer frem:¹³⁾ Hvis nemlig videnskaben (og der tænkes primært på naturvidenskaberne) er en produktivkraft, er konsekvensen, at selve den naturvidenskabelige virksomhed er systemneutral (forskellen mellem kapitalistisk og socialistisk videnskab består da alene i, at den socialistiske p.gr.a. den samfundsmæssige baggrund vil gøre hurtigere fremskridt).

De naturvidenskabelige forskere behøver derfor qua forskere ikke en socialistisk ideologisk påvirkning og overbevisning. Konsekvenserne er modsatte, hvis videnskaben betragtes som en del af overbygningen; da må også naturvidenskaben gennemgå en socialistisk "kulturrevolution".

Det revolutionære synspunkt vandt debatten, men den anden fløj vandt praktiken, for så vidt som det over for den vældige industrialiseringsopgave var mest nærliggende at overtage den vestlige teknologi, tiltrække eksperter og undgå for voldsomt et politisk-ideologisk pres mod de sovjetiske viden-

13) Det følgende bygger i alt væsentligt på Ronny Ambjörnsson m.fl.: Forskning og politik i Sverige, Sovjet og USA, Stockholm 1969, ss. 14-55 og 212-16, og Loren R. Graham: The Soviet Academy of Sciences and the Communist Party 1927-33. Princeton 1967, s. 32 og s. 190.

skabsmænd og teknologer. Sideløbende udartede det kulturrevolutionære standpunkt sig i den politiske periferi til en stiv dogmatik (som f.eks. i Lysenko-debatten). I slutningen af 50'erne skete så den her omtalte tilbagevenden til produktivkraft-opfattelsen i både Sovjetunionen og de øvrige østeuropæiske lande, der således kan betragtes som ideologisk tilpasning til den faktiske udvikling.

Her er det nærliggende at nævne et synspunkt, der ikke er nyt i sovjetisk sammenhæng, men til stadighed understreges i forbindelse med ræsonnementerne for videnskabens produktivkraftkarakter: Nemlig at videnskabelige toppræstationer ikke opstår automatisk, alene ved moralsk påvirkning. Det må være "lukrativt" at arbejde på det højeste videnskabelige niveau. En forfatter skriver, at erfaringen viser, "dass die modernsten Produktivkräfte, die auf den modernsten Errungenschaften der Wissenschaft beruhen, nicht effektiv funktionieren können, wenn die Produktionsverhältnisse subjektivistisch, unwissenschaftlich aufgebaut sind, wenn z.B. das Prinzip der materiellen Interessiertheit verletzt wird".¹⁴⁾

Tesen om videnskaben som produktivkraft er en understregning af regimets afhængighed af den videnskabelige og tekniske intelligens. Walter Ulbricht har om videnskabs- og teknikergruppen brugt betegnelsen "tekniske proletarer".¹⁵⁾ Proletariatet, den ledende klasse i det socialistiske samfund, får hermed en betragtelig udvidelse. Og de nye lag får en legitimering for deres indflydelse på den politiske udviklingsretning og for mulige privilegier.

14) Se bl.a. konferencenotatet (note 6), ss. 882-88 og Stoljanow, s. 837.

15) Philip Neumann: "Der Sozialismus als eigenständige Gesellschaftsformation. Zur Kritik der Politischen Ökonomie des Sozialismus und ihre Anwendung in der DDR", Kursbuch 23, 1971, ss. 96-142, her s. 107.

Forskningspolitik i DDR

Realiseringen af videnskabens muligheder som produktivkraft forudsætter naturligvis en videnskabspolitik, der kan organisere forskningen selv og kanaliseringen af resultaterne til produktionssektoren.

Erkendelsen af den teknisk-videnskabelige revolutions betydning har da også sat en omfattende forskningspolitisk debat i gang og bevirket en række gennemgribende ændringer af videnskabsorganisationen i DDR.

Som udgangspunkt fandtes en forskningsorganisation, som var åbenbar utilstrækkelig. DDR-forskningen var opsplittet i en mængde institutioner, der dels var små, dels arbejdede uden nogen klar forbindelse med hinanden eller med produktionssektoren. Der var således tre typer af forskningsinstanser (de videnskabelige akademier, de højere læreanstalter og industriens forskning), hvor institutionerne i tilknytning til akademier og læreanstalter fungerer relativt uafhængigt af økonomien.¹⁶⁾

Målsætningen for 1960'ernes forskningspolitik har derfor været at gøre videnskaben produktiv ved at knytte den mere direkte til produktionens såvel langsigtede som kortsigtede behov, og siden især 1966/67 er der truffet en række foranstaltninger med henblik på at løse "overlednings"-problematikken.

De to vigtigste økonomiske ledelsesorganer på centralt niveau, Staatliche Plankommission og Ministerrat er således blevet direkte involveret i den mere langsigtede tilrettelæggelse af forskningen. Staatliche Plankommissions og Ministerrats forskningspolitiske funktion hænger sammen med disses rolle i det ny planlægningssystem efter 1963.

Her er det især Staatliche Plankommissions opgave at udarbejde 20-årige prognoser over den økonomiske udvikling og de såkaldte perspektivplaner (5-7 år). Under den teknisk-videnskabelige revolutions vilkår må der imidlertid i sådanne prog-

16) A. Leisewitz/R. Rilling: "Wissenschafts- und Forschungs-politik in BRD und DDR" i Deppe m.fl. BRD-DDR, Vergleich der Systeme, Köln 1971, ss. 365-84, her s. 368 ff.

noser indgå en bedømmelse af videnskabens udvikling og en planlægning af denne - hvilket altså bliver plankommissionens opgave.

Det er indlysende, at en sådan opgave er vanskelig, og en række artikler i østtyske tidsskrifter beskæftiger sig med prognose-problemer og med muligheden for at måle forskningsresultater. Ikke mindst volder grundforskningen naturligvis vanskeligheder i så henseende. For den naturlige videnskabelige og tekniske forsknings vedkommende søger man at løse problemet ved at koncentrere denne på de såkaldte "tyngdepunkts" industrier (elektronik- og kemisk industri).¹⁷⁾

Endnu et led i 1960'ernes forskningspolitik er koncentrationen ved akademier og læreanstalter, idet de hertil hørende forskningsinstanser er blevet reducerede med 2/3. Læreanstalt-ernes forskning og undervisning søgtes også integreret gennem den såkaldte "3. Hochschulreform", der gennemførtes i årene fra 1965. Det centrale element i reformen var oprettelsen af "sektioner" ved læreanstalterne. Sektionerne blev dannet på tværs af de traditionelle faggrænser, og hver sektion havde som opgave at orientere forskning og undervisning mod en bestemt produktionsgren. Endelig er omfanget af kontraktforskning vokset. Gennem forskningsforbund søges etableret en direkte kontakt mellem produktionen og videnskabelige institutioner udenfor. Forskningens målrettethed sikres her ved, at det er opgavestillerne (virksomheder eller virksomhedssammenslutninger), der finansierer projekterne.

Koncentrationen og kontraktssystemet sammenfattes i den østtyske debat med salgordet sozialistische Grossforschung, der defineres som en "ny og højere form for organisation af produktivkraften videnskab".¹⁸⁾ Forskningsforbundene er udtryk for

17) Erich Apel und Günther Mittag: Ökonomische Gesetze und Neues Ökonomisches System, Berlin 1964, ss. 88-96.

18) Leisewitz/Rillings: s. 371-74; se også Peter R. Lücke: "Wissenschaft im anderen Teil Deutschlands, der sozialistische Hochschulreform", Deutsche Studien, 1969, s. 63 f., s. 159 f. og s. 389 f.

en realisering af den samfundsmæssige karakter, produktivkræfterne har under den teknisk-videnskabelige revolution, en realisering, der har de socialistiske produktionsforhold som forudsætning.

Det er et slående træk ved den østtyske forskningspolitik, at den forskningspolitiske problematik alene anskues som et organisatorisk problem om at sikre en effektiv forbindelse mellem videnskab og produktion.

Grundsynspunktet bag forskningspolitik i DDR er nemlig, at med etableringen af socialistiske produktionsforhold er forskningspolitik blevet et "teknisk", administrativt spørgsmål: med klasse modsætningernes ophævelse bliver det alene et spørgsmål om saglig indsigt og kunnen at opstille prognoser for hele samfundsøkonomiens udvikling; og problemerne i forbindelse med videnskabens integrering i produktionen vanskeliggøres kun af de (ikke-antagonistiske) modsætninger, som følger af, at videnskaben har visse, relativt autonome, indre udviklingsbetingelser.

Dette grundsynspunkt er en så selvfølgelig forudsætning, at de forskningspolitiske diskussioner kan abstrahere fra muligheden for dybereliggende sociale og politiske konflikters indvirken.

Heraf kommer det "teknokratiske" præg, som har givet stof til visse konvergensteoretikers argumenter også på forskningspolitikens område. Den østtyske debat ligner jo den vestlige diskussion om "research and development", som er kommet i gang i de senere år, jvf. f.eks. de to kendte danske rapporter, "Industriell innovation i Danmark" (Fra Akademiet for de tekniske videnskaber, 1969) og "Forskningspolitiske overvejelser" (Forskningens fællesråd, 1969) og det meste af den dermed af-fødte debat. Her er spørgsmål som bevillingsmyndighed og -fordeling, oprettelse af et videnskabsministerium og kontraktforskning også diskuteret løsrevet fra overvejelser over hvilken fundamental social sammenhæng, disse problemer indgår i.

Økonomisk politik på videnskabeligt grundlag

DDR's første og mest gennemgribende bidrag til den økonomiske reformbevægelse i Østeuropa i 1960'erne var Neues Ökonomisches System der Planung und Leitung (NÖSPL) fra 1963, vedtaget i forbindelse med SED's 6. kongres. Som baggrund for den nye økonomiske politik fremhæver man i DDR den teknisk-videnskabelige revolutions gennembrud samt to forhold af social og politisk karakter, nemlig etableringen af de socialistiske produktionsforhold og "forholdsreglerne" fra august 1961 (som sikrede landets statsgrænse og den europæiske sikkerhed).¹⁹⁾

Et tilbagevendende tema i de østtyske beskrivelser af de økonomiske reformer er understregningen af, at økonomisk ledelse og planlægning nu i endnu højere grad end tidligere må ske på et "videnskabeligt" grundlag. Nødvendigheden af en sagliggørelse af den økonomiske politik blev fremhævet stærkt af de to østtyske topøkonomer, Erich Apel (chef for Staatliche Plankommission) og Günther Mittag (dav. leder af politbüroets kommission for industrien) i et fælles værk fra 1964. Kernen i NÖSPL er herefter den "organiske forbindelse" af "videnskabeligt funderet ledelse", "videnskabelig funderet planlægning" og udnyttelse af materielle incentiver.

Her skal alene omtales det såkaldte "produktionsprincip" betydning for SED's ledelsesorganisation. Produktionsprincippet defineres af Apel og Mittag som det princip, at "die Fragen müssen dort entschieden werden, wo sie am sachkundigsten gelöst werden können".

På partikongressen i 1963 vedtoges det at gøre produktionsprincippet til det "førende princip" i opbygningen af partiets ledelsesorganer i forhold til økonomien. Konkret-organisatorisk betød dette, at der til politbureauet og til de regionale partisekretariater blev oprettet særlige ekspertorganer for industri og landbrug. Produktionsprincippets gennemførelse blev begrundet med, at de økonomiske opgaver var blevet så

19) Stefan Dornberg: Kurze Geschichte der DDR, Berlin 1969, s. 491 ff.

store og komplicerede, at partiets hidtidige ledelsesform ikke var tilstrækkeligt fagligt kvalificeret. De nye organer fik en stærk stilling. De skulle således efter politibüroet være "vidtgående selvsætnlige", og en række af partiets grundorganisationer i de vigtigste industrigrene blev underlagt dem (med Apels og Mittags ord: "die Massnahme dient einer sachkundigeren, wissenschaftlicheren Parteiarbeit").²⁰⁾

Samtidig med disse organisatoriske forandringer viser en nøje analyse, at der i begyndelsen af 1960'erne er foregået en ikke mindre betydningsfuld ændring i sammensætningen af de øverste partiorganer.

Sammensætningen af centralkomiteen sammenlignet med tidligere (foregående kongres) viser en iøjnefaldende stigning i det gennemsnitlige uddannelsesniveau, bl.a. gjorde gruppen af økonomer og teknikere på universitetsniveauet sig særligt stærkt gældende i forhold til den afgående centralkomité.²¹⁾

Det er ikke mindst de økonomiske reformer og de dermed forbundne politiske strukturændringer i Østeuropa, som har givet stof for konvergensteoretikerne. I sammenhæng med udviklingsforløb som det lige nævnte, har man talt om en "teknokratise-ring".

Problemstillingen er for så vidt også erkendt af de kommunistiske partier selv. I en beretning fra 1964 udtalte SED's politbüro således om partiarbejdet og specialorganerne, at "früher mussten wir bekanntlich dagegen auftreten, dass die allgemeine politische Propaganda den Vorrang hatte und die ökonomischen Fragen vernachlässigt wurden. Jetzt gibt es aber Erscheinungen, dass die ideologische Arbeit teilweise im Hintergrund tritt", og Ulbricht udtalte ved samme lejlighed: "Unsere Partei ist keine Wirtschaftspartei im engeren Sinn".²²⁾

20) Apel und Mittag, cit. fra ss. 68, 124 og 128. Om indførelsen af produktionsprincippet se iøvrigt Ludz, ss. 74-77.

21) Se Ludz, ss. 178-234.

22) Hannelore Hamel: Das sowjettische Herrschaftssystem des demokratischen Zentralismus in der Wirtschaftsordnung Mitteldeutschlands, Berlin 1966, s. 67.

Det spørgsmål, som rejser sig her, drejer sig om noget så afgørende som det kommunistiske partis rolle i det teknisk højtudviklede samfund. Er partiet den politiske avantgarde-organisation, som i overensstemmelse med den leninistiske strategi skal lede samfundet frem mod kommunismen, eller er det blevet til et administrerende "Wirtschaftspartei".

Vurderinger

De kommunistiske forhåbninger til den teknisk-videnskabelige revolution er lyse. Under socialismen vil den ny produktivkraft, videnskabens fulde potentielle kunne realiseres; og det er fremgået med hvilken "saglighed" og produktionsorientering, men har nærmet sig problemer som forskningspolitik og økonomisk ledelse.

Til forskel fra en række vestlige analyser af den moderne videnskab og teknologi afviser de kommunistiske indlæg enhver "teknologisk determinisme" og fremhæver i stedet for vekselvirkningen mellem produktivkræfter og produktionsforhold. Modsat de strålende udsigter for de socialistiske lande vil kapitalismen efter kommunistisk opfattelse ikke kunne udnytte den teknisk-videnskabelige revolutions muligheder, men tværtimod svækkes yderligere (definitivt) af sine indre modsigelser. Den teknisk-videnskabelige revolution får således en afgørende betydning for overgangen til socialismen. Den teknisk-videnskabelige revolution tillægges imidlertid også en afgørende rolle for de socialistiske landes overgang til det egentlige kommunistiske stadium. Med de socialistiske produktionsforholds sejr og klasse modsætningernes ophævelse er overgangen til kommunismen blevet et spørgsmål om at udvikle de moderne produktivkræfter.

Ved siden af den kommunistiske opfattelse har imidlertid andre mere skeptiske vurderinger af de moderne socialistiske samfund været fremført - af vestlige, borgerlige analytikere og nogle kritiske marxister.

De fleste vestlige forskere af de kommunistiske lande i 1960'erne har været stærkt influerede af industrisamfunds-

forestillingerne (uden at flertallet har draget så vidtgående konsekvenser som konvergensteoretikerne). Den problemstilling, som man har fundet væsentligst for forståelse, har været spørgsmålet om det kommunistiske partis rolle i det udviklede socialistiske samfund: hvorledes opretholder partiet (efter opbygningsfasen) sin ledende rolle i et komplekst industrisamfund.

Den vesttyske DDR-forsker, P.C. Ludz, har undersøgt dette spørgsmål meget grundigt med henblik på DDR i 1960'erne. Han mener, at SED er splittet mellem på den ene side en politisk elite af "gamle" partifunktionærer og nydannede grupper af økonomer og teknikere på den anden.

De gamle magthavere har efter Ludz' mening været tvunget til at sætte deres politisk-ideologiske langtidsmålsætninger i anden række og i stedet satse på udnyttelsen af den teknisk-videnskabelige-revolution - for overhovedet at kunne legitimere deres eksistens. En sådan økonomisk vækstpolitik nødvendiggør imidlertid, at økonomiske og tekniske fagfolk inddrages i beslutningsprocesserne.

Produktionsprincippet og de økonomiske reformer i det hele taget var udtryk for en sådan "sagliggørelse". Forskningspolitikken i DDR synes også at illustrere Ludz synspunkt; det er bemærkelsesværdigt så sjældent begrebet "parteilichkeit" (princippet om partiets førende rolle, ideologisk og organisatorisk) berøres i den forskningspolitiske diskussion.

Processen er dog konfliktfyldt, siger Ludz. Den gamle ledergruppe ønsker ikke partiet omdannet til et "Wirtschaftspartei", da den så vil miste ethvert magtgrundlag. Heroverfor ønsker økonom- og teknikereliten hurtigere og mere gennemgribende strukturændringer. Ludz fortolker fremhævelsen af kybernetikkens rolle som et våben, denne gruppe i den videnskabelige ledelses navn kan anvende mod det centraliserede partibureaukrati.²³⁾

23) Ludz, se bl.a. ss. 25-37 og s. 314 ff.

Nogle kritiske marxister i Vesten har vurderet udviklingen i de østeuropæiske lande sådan, at der i disse lande er opstået en ny herskende klasse af privilegerede partispidser og økonomiske ledere. Iflg. dette kritiske marxistiske standpunkt legitimerer den ny klasse sig ved at fornægte "overgangssamfundets klassekarakter".²⁴⁾

Kritikken sætter ind mod de officielle påstande om, at klasse modsætningerne er ophævede med etableringen af socialistiske produktionsforhold. Således er det jo en bagvedliggende forudsætning for de østtyske diskussioner i 1960'erne af den teknisk-videnskabelige revolution, at eksempelvis den forskningspolitiske problematik alene består i overvindelsen af ikke-antagonistiske modsætninger - i DDR's selvforståelse sejrede de socialistiske produktionsforhold endeligt i 1961, hvorefter "der umfassende Aufbau des Sozialismus" indledtes. Kritikken påpeger, med rette, at der hermed er sket en misfortolkning af den klassiske marxistiske statsteori. Marx og Lenin mente således, at der mellem kapitalismen og den klasseløse, statsløse kommunisme ville være én overgangsfase. Dette overgangssamfund, det "socialistiske" eller "proletariatets diktatur" var også at betragte som et klassesamfund, idet proletariatet som herskende klasse ville have behov for en periode til den endelige besejring af borgerlige tendenser, før kommunismen kunne realiseres.

Den kommunistiske herskergruppes "revisionisme" består i, at den officielle teori har indsat to stadier mellem kapitalismen og kommunismen: nemlig overgangssamfundet (i DDR-teorien perioden 1949-61), som svarer til den klassiske opfattelse af proletariatets diktatur, og "socialismen som en relativ selvstændig social-økonomisk formation" (Ulbrichts formulering), hvor klasse modsætningerne er ophævede, uden at kommunismen endnu kan etableres.

24) Neumanns omtalte værk (note 15) og Walther Lindner: Aufbau des Sozialismus oder kapitalistische Restauration, Erlangen 1971, analyserer DDR. M.h.t. den klassiske marxismes opfattelse er centrale værker Marx' "Kritik af Gothaprogrammet" og Lenins "Staten og revolutionen".

Efter de marxistiske kritikeres opfattelse er denne diskussion ikke et stykke eksegese. Den officielle teoris udvikling skal ti-sløre visse samfundsmæssige magtforhold; ved at erstatte "klassekamp med produktionskamp" legitimerer nye privilegerede lag, herunder den videnskabelige og tekniske intelligens deres positioner.

Der er visse ligheder mellem den borgerlige og denne marxistiske fortolkning. Begge mener at kunne finde en "af-politisering", at den politiske-ideologiske kamp for det kommunistiske endemål er trådt tilbage til fordel for bestræbelser på at udnytte den teknisk-videnskabelige revolution mest effektivt.

Begge fortolkninger afviser det "harmoniprincip", som de kommunistiske lande beskriver sig selv ud fra. Men i analysen af "sagliggørelsens" sociale baggrund er der en fundamental forskel mellem de to opfattelser. Den ene finder baggrunden i en konflikt mellem to eliter, den anden ser en "ny herskende classes" behov for et legitimationsgrundlag (og betragter elitekonflikten som en rent sekundær modsætning mellem fraktioner inden for den herskende klasse).

Uden at tage nogen endelig stilling mellem de forskellige fortolkninger, vil jeg godtafsluttende understrege den indbyrdes forbindelse mellem opfattelserne af den teknisk-videnskabelige revolution og den socialistiske stat samt den centrale placering, disse konceptioner har i de socialistiske landes politik både indadtil og udadtil.

Revisionen af statsteorien indledtes med Hrustjovs proklamering af klasse modsætningernes ophør i Sovjetunionen og forandringen af proletariats diktatur til "hele folkets stat" på partikongressen i 1961.²⁵⁾ Ved samme lejlighed blev også den teknisk-videnskabelige revolution, "videnskaben som produktivkraft" og kybernetikken introduceret, og i det følgende år fulgte de gennemgribende økonomiske og administrative reformer i såvel Sovjetunionen som de øvrige østeuropæiske

25) R.E. Kanet: "The Rise and Fall of All People's State", Soviet Studies, 1968, ss. 81-93.

lande. Et tidssammenfald, som ikke kan betragtes som tilfældigt.

Med Hrustjovs afgang gled begrebet "hele folkets stat" ud af den officielle terminologi, men det grundlæggende syn på den socialistiske stats karakter er - uanset al ordgymnastik - blevet opretholdt siden. I de allerseneste år har man således brugt formuleringen, det "udviklede socialistiske samfund", som også er et samfund uden "antagonistiske klasser", hvor "die politische Macht des ganzen Volkes, dass von der Arbeiterklasse und der Vorhut der Arbeiterklasse und des ganzen Volkes - der kommunistischen Partei - geführt wird". Og overgangen fra socialisme til kommunisme hedder det, at denne overgang som en nødvendig forudsætning har en videreudvikling af den teknisk-videnskabelige revolution - forsøg på at indføre kommunistiske tilstande på et tidligere tidspunkt er "kunstige" og "administrative" og vil lide skibbrud.²⁶⁾

Forestillingerne om den teknisk-videnskabelige revolution og den socialistiske stat har også haft sammenhæng med udenrigspolitikken. Princippet om den fredelige sameksistens, det erklærede grundprincip for de socialistiske landes udenrigspolitik i 1960'erne henlægger Øst-Vest-konflikten til især det økonomiske område, og her vil den teknisk-videnskabelige revolutions forløb i de to lejre være afgørende. Den kommunistiske opfattelse af den teknisk-videnskabelige revolution "sikrer" den socialistiske bloks sejr i den fredelige kappestrid, fordi de socialistiske lande er befriet for de antagonistiske modsætninger, som hærger den kapitalistiske verden.

26) A. Butenko: Über die entwickelte sozialistische Gesellschaft", Sowjetwissenschaft. Gesellschaftswissenschaftliche Beiträge, 1972, ss. 673-84 (artikel fra "Kommunist").